BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI MILLATLARARO MULOQOTGA TAYYORLASHNING METODIK TA’MINOTINI TAKOMILLASHTIRISH

Ashirova Gulshan

Annotatsiya. *Tezisda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini millatlararo muloqotga tayyorlashning metodik ta’minotini takomillashtirish masalasi yoritilgan. “Ona tili” va “O‘qish savodxonligi” darslarida tolerantlik ko‘nikmalarini shakllantirishning to‘rt blokli modeli, “Madaniy muloqot” va “Do‘stlik ko‘priklari” metodlari hamda Qarshi shahridagi 3-sinflarda o‘tkazilgan tajriba-sinov natijalari keltirilgan.*

Kalit so‘zlar: *millatlararo muloqot, bag‘rikenglik, boshlang‘ich ta’lim, metodik ta’minot, kontakt nazariyasi, Madaniy muloqot, Do‘stlik ko‘priklari.*

Kirish. Ko‘p millatli O‘zbekistonda yosh avlodni o‘zga millat vakillarining tili, madaniyati va an’analariga hurmat ruhida tarbiyalash ijtimoiy birdamlik va barqarorlikning asosi hisoblanadi. Respublikamizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari tinch-totuv yashaydi, shu sababli maktab, ayniqsa boshlang‘ich sinf, bag‘rikenglik madaniyati shakllanadigan birinchi ijtimoiy muhit bo‘lib xizmat qiladi. Kichik maktab yoshida dunyoqarash va ijtimoiy stereotiplar endigina shakllanadi, bu davr tolerantlik tarbiyasi uchun eng qulay (sensitiv) bosqichdir. Biroq amaliyotda o‘qituvchilar mavzuni ko‘pincha nazariy ma’lumot bilan cheklaydi, amaliy muloqot ko‘nikmalarini shakllantiruvchi metodik ta’minot (interfaol o‘yinlar, keyslar, multimedia ishlanmalari) esa yetarli emas. Axborot texnologiyalari rivojlangan sharoitda o‘quvchilarning muloqot maydoni virtual olamga ham ko‘chmoqda, bu esa muloqot odobi va axborot madaniyatini shakllantirishni talab etadi. Tadqiqotning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini millatlararo muloqotga tayyorlashning metodik ta’minotini takomillashtirish va uning samaradorligini tajribada tekshirishdan iborat.

Nazariy asos. Tadqiqot YUNESKOning Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasiga, G. Allportning kontakt nazariyasiga, G. Xomansning sotsial almashinuv nazariyasiga hamda M. Baxtinning madaniyatlar muloqoti konsepsiyasiga tayanadi. Kontakt nazariyasiga ko‘ra, turli guruh vakillarining umumiy maqsad yo‘lidagi hamkorligi noxush stereotiplarni kamaytiradi; bu g‘oya dars jarayonida guruhli va loyihaviy ishlar orqali amalga oshiriladi. Jahon tajribasida madaniy xilma-xillik bilan ishlash modellari (J. Banks, Yevropa Kengashining demokratik madaniyat kompetensiyalari tizimi) rivojlangan bo‘lsa, O‘zbekiston tajribasi ko‘p millatlilik, mahalla tizimi va mehmondo‘stlik an’analariga asoslangan “tolerantlikning o‘zbek modeli” bilan ajralib turadi. Tadqiqotda bu ikki yondashuvni uyg‘unlashtirish ko‘zda tutildi.

Yosh xususiyatlari va amaldagi ta’minot. Kichik maktab yoshidagi bolalarga taqlidchanlik, hissiyotga beriluvchanlik, muloqotga ochiqlik va yuqori kognitiv egiluvchanlik xos. Bu xususiyatlar bag‘rikenglik ko‘nikmalarini o‘yin, hikoya va hamkorlikdagi faoliyat orqali shakllantirishni samarali qiladi. Amaldagi “Ona tili” va “O‘qish savodxonligi” darsliklari tahlili shuni ko‘rsatdiki, ularda bag‘rikenglik g‘oyalarini ifodalovchi matn va mashqlar mavjud, ammo bu g‘oyalarni o‘quvchi xulq-atvoriga singdirishga mo‘ljallangan metodik ko‘rsatma va interfaol topshiriqlar tizimi takomillashtirishga muhtoj.

Modelning mazmuni. “Ona tili” va “O‘qish savodxonligi” darslarida tolerantlik ko‘nikmalarini shakllantirish modeli to‘rt blokdan iborat. Maqsadli blok milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat hamda nizosiz muloqot ko‘nikmasini shakllantirishni belgilaydi. Mazmuniy blok o‘quv mavzularini bag‘rikenglik g‘oyalari bilan boyitish, tegishli matn va til materiallarini saralashni nazarda tutadi. Texnologik blok muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yinlar va dialogik muloqot strategiyalarini o‘z ichiga oladi. Natijaviy-baholash bloki esa tolerantlik darajasini uch mezon, ya’ni bilish darajasi, hissiy munosabat va xulq-atvor bo‘yicha aniqlaydi. “Ona tili” darslarida tilning

kommunikativ funksiyasi orqali muloqot madaniyati, “O‘qish savodxonligi” darslarida badiiy matn tahlili orqali empatiya va kognitiv tolerantlik shakllantiriladi.

Metodlar. “Madaniy muloqot” metodi o‘quvchilarga o‘z milliy o‘zligini anglash bilan birga boshqa xalqlarning qadriyatlari va turmush tarzini qiyosiy o‘rganish imkonini beradi. Unda so‘z millatning ma’naviy xazinasi (lingvokulturema) sifatida, turli xalqlar ertak va dostonlaridagi mushtarak motivlar esa universal qadriyatlar manbai sifatida o‘rganiladi. “Do‘stlik ko‘priklari” texnologiyasi sub’ekt-sub’ekt munosabatlariga asoslanib, bevosita va bilvosita muloqot, hamkorlikdagi loyihalar orqali empatiya va nizoli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bularga virtual sayohat va videomateriallar kabi raqamli vositalar qo‘shiladi, ular o‘quvchining hissiy idrokiga ta’sir etib, dunyo xalqlari madaniyatiga daxldorlik hissini kuchaytiradi.

Tajriba-sinov. Tajriba Qarshi shahridagi 17-umumta’lim maktabi 3-sinf o‘quvchilari o‘rtasida aniqlovchi, shakllantiruvchi va tekshiruv bosqichlarida o‘tkazildi. Aniqlovchi bosqichda har ikki guruhda o‘quvchilarning taxminan 13–14 foizi yuqori, 50–53 foizi o‘rta, 33–36 foizi past darajada bo‘lib, guruhlar o‘zaro yaqin edi. Shakllantiruvchi bosqichda tajriba guruhida takomillashtirilgan metodik ta’minot, nazorat guruhida an’anaviy o‘qitish qo‘llandi; dars materiali sifatida global mavzudagi matnlar (masalan, Viktoriya sharsharasi), guruhli loyihalar va vizual vositalar ishlatildi. Boshida o‘zlashtirish koeffitsienti nazorat guruhida 0,65, tajriba guruhida 0,66 edi. Tajribadan so‘ng nazorat guruhida u 0,68 ga (o‘rtacha ball 3,2 dan 3,4 ga), tajriba guruhida esa 0,88 ga (o‘rtacha ball 3,3 dan 4,4 ga) oshdi. Tajriba guruhidagi o‘sish (0,22) nazorat guruhidagi o‘sishdan (0,03) sezilarli yuqori bo‘ldi. Bu natijalar asosan o‘quvchilarning kognitiv tayyorgarligi, ya’ni o‘zga xalqlar madaniyati haqidagi bilimlari bo‘yicha olingan.

Metodik tavsiyalar. Tadqiqot asosida o‘qituvchilar uchun quyidagilar tavsiya etiladi: matn tanlashda global va milliy mutanosiblik tamoyiliga amal qilish; darslarda kontakt nazariyasiga mos guruhli loyihalarni (masalan, “Madaniyatlararo sayohat”) qo‘llash; lug‘at ustida ishlashda o‘zbek va boshqa xalqlar maqol va ifodalarini qiyosiy o‘rganish; matn mazmunini video va virtual sayohat orqali vizuallashtirish; baholashda matnni qayta so‘zlash bilan birga o‘quvchining o‘zga madaniyatga munosabatini aniqlovchi vaziyatli savollardan foydalanish.

Xulosa. Millatlararo muloqotga tayyorlash nazariy ma’lumot berish bilan cheklanmay, interfaol metodlar, hamkorlikdagi loyihalar va raqamli vositalar bilan boyitilganda samaraliroq bo‘ladi. Taklif etilgan model va metodlar boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun amaliy vosita bo‘lib, o‘quvchilarda bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatga asoslangan muloqot madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Keyingi tadqiqotlarda affektiv va xulq-atvor ko‘rsatkichlarini ham alohida o‘lchash maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. YUNESKO. Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi. – Parij, 1995.

2. Allport G. W. The Nature of Prejudice. – Cambridge: Addison-Wesley, 1954. – 537 p.

3. Banks J. A. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching. – Boston: Allyn and Bacon, 2016.

4. Council of Europe. Reference Framework of Competences for Democratic Culture. – Strasbourg, 2018.

5. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

6. Homans G. C. Social Behavior: Its Elementary Forms. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974.

7. G‘oziyev E. G‘. Psixologiya (Yosh davrlari psixologiyasi). – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.

8. Baynazarova D. D. Ona tili. 4-sinf uchun darslik. III qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023.